

Impact Factor – 6.625

E-ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

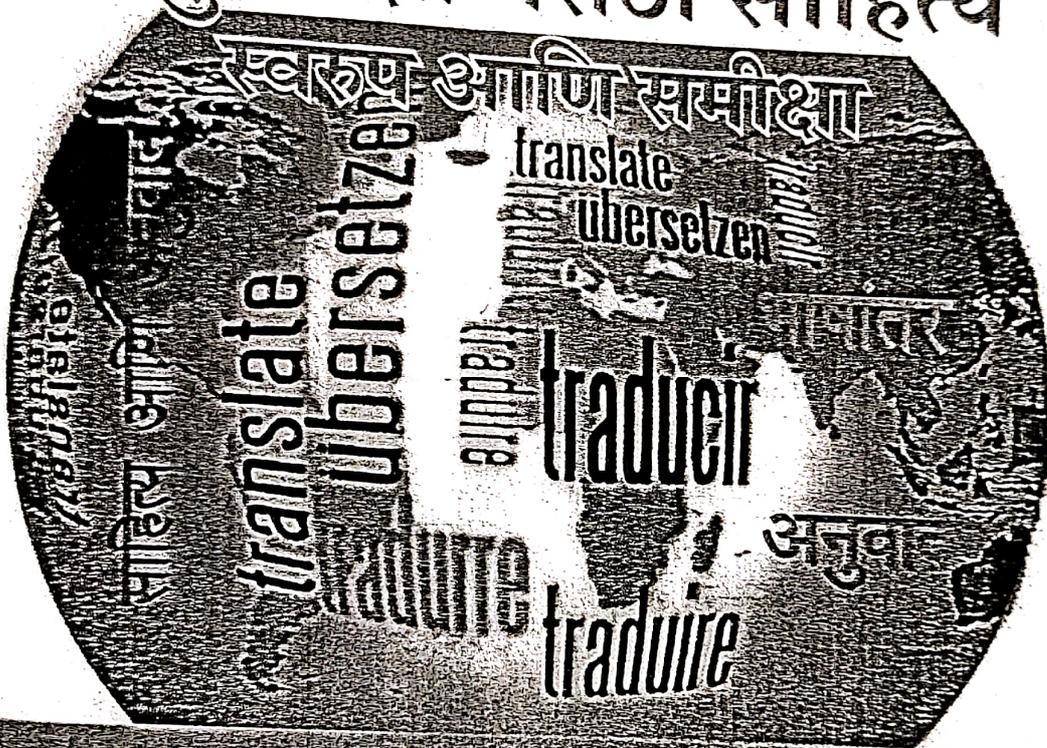
International E-Research Journal.

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

March-2021

Special Issue 263 (A)

अनुवादित मराठी साहित्य

अतिथी संपादक

डा. चन्माला गुंडे (रिडर)

प्राचार्य

यशवतराव चव्हाण महाविद्यालय, अंबाजोगाई,

ता. अंबाजोगाई, जि. बीड

मुख्य संपादक

डा. अमराज प्रनगर (येवला)

विशेषांक कार्यकारी संपादक

डॉ. दिलिप भिसे वडोदा विठ्ठल केदारी

मराठी विभाग,

यशवतराव चव्हाण महाविद्यालय, अंबाजोगाई,

ता. अंबाजोगाई, जि. बीड

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

'RESEARCH JOURNEY' International E-Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.625 (2019),
Special Issue - 263 (A) : अनुवादित मराठी साहित्य : स्वरूप आणि समीक्षा
Peer Reviewed Journal

E-ISSN :
2348-7143
March-2021

Impact Factor - 6.625

E-ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFEREED & INDEXED JOURNAL

March-2021

Special Issue-263 (A)

अनुवादित मराठी साहित्य : स्वरूप आणि समीक्षा

संपादन -

प्रकाशक -

संपादन -

प्रकाशक -

संपादन -

संपादन -

प्रकाशक -

विशेषांक कार्यकारी संपादक

डॉ. दिलीप शिंदे व डॉ. विठ्ठल केवरी

मराठी विभाग

यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय, अनाजोमाई

ठा. अनाजोमाई, जि. बीड

Our Editors have reviewed papers with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republish these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Editor

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

*Cover Photo (Source) : Internet.

Price : Rs. 1000/-

© All rights reserved with the authors & publisher

Email - researchjourney2014@gmail.com

Website - www.researchjourney.net

अनुक्रमणिका

क्र.सं.	शीर्षक	लेखक/लेखिका	पृष्ठ क्र.
1	अनुवाद आणि मराठी भाषा व साहित्य : काही संदर्भ	डॉ. गणेश मोहिते	07
2	अनुवाद लेखनाचे तंत्र आणि स्वरूप	डॉ. किरण वाघमारे	14
3	अनुवाद आणि मराठी अनुवादीत साहित्य	डॉ. साहेबराव शिंदे	19
4	अनुवाद : संकल्पना, स्वरूप व प्रक्रिया	डॉ. रामकिशन दहिफळे	23
5	अनुवाद संकल्पना : प्रकार व प्रक्रिया	डॉ. लक्ष्मण गित्ते	26
6	अनुवादित साहित्य : समस्या आणि उपयोजन	डॉ.मोहन कांबळे, डॉ.बाबासाहेब गोरे	29
7	अनुवादाचे स्वरूप	प्रा.रा.ज.चाटे	32
8	अनुवादित साहित्य आणि तौलनिक साहित्याभ्यास	डॉ. भरत जाधव	35
9	भाषांतर युग : एक चिंतन	डॉ. राजाभाऊ घायगुडे	41
10	अनुवाद : संकल्पना प्रकार	डॉ. संजय खाडप	45
11	अनुवादीत मराठी लघुकथा	डॉ. छत्रभुज सोळंके	47
12	अनुवादित साहित्य लेखन	डॉ. विठ्ठल केदारी	49
13	भाषांतर युग	डॉ. जगदीश शेवते	52
14	अनुवादित साहित्य : स्वरूप आणि समीक्षा	डॉ. बालाजी रुदेवाड	56
15	अनुवादाचे प्रकार आणि उपयोगिता	डॉ. म. ई. तंमावार	59
16	अनुवाद प्रक्रिया : भाषा आणि संस्कृती	प्रा. दीपक सूर्यवंशी	61
17	अनुवाद : संकल्पना आणि स्वरूप	डॉ. मजानन जाधव	65
18	अनुवादाचे स्वरूप व रोजगाराच्या संधी	डॉ. संतोष देशमुख	69
19	अनुवाद : लेखन प्रक्रिया, स्वरूप आणि चिकीत्सा	डॉ. वर्षा मायकवाड	73
20	अनुवादित साहित्य लेखनासमोरील आव्हाने	डॉ. संदीप वाकडे	77
21	दहशतवादी जगताचे वास्तववादी चित्रण करणारी कादंबरी- 'द ब्रेडविनर'	डॉ. ताहेर पठाण	81
22	भाषांतर संकल्पना : प्रकार व प्रक्रिया	डॉ. अनिल बांगर	86
23	भारतीय भाषेतील अनुवादित कादंबऱ्यांचे समीक्षात्मक लेखन	प्रा. वंदना सोनवले	89
24	अनुराधा पाटील यांच्या कवितांचा हिंदी अनुवाद	प्रा. डॉ. प्रेमला मुखेडकर	94
25	अनुवादित साहित्यांची समृद्ध परंपरा आणि 'द अल्केमिस्ट'	प्रा. बाळू मोहन तिखे	99
26	अनुवाद प्रक्रियेतील प्रमुख प्रश्न व समस्या	डॉ. पांडुरंग भोसले, डॉ. सचिन रुपनर	103
27	महात्मा बसवेश्वरांच्या 'वचन' साहित्याचा मराठी अनुवाद : एक अभ्यास	उमाकांत चलवडे	109
28	स्टीव्ह जॉन्स : अधिकृत चरित्र	प्रा. महारूद्र जगताप	112
29	'पिंजर' -एक अस्वस्थ मनाची संवेदना	डॉ. सोपान सुरवसे	116
30	'विकारविलसित अथवा शेक्सपियरकृत हॅम्लेट' नाटकाचे भाषांतर	प्रा. डॉ. सुभाष आहेर, योगेश शेळके	119

अनुवाद आणि मराठी भाषा व साहित्य : काही संदर्भ

डॉ. गणेश मोहिते
सहाय्यक प्राध्यापक व संशोधक मार्गदर्शक
मराठी विभाग, बलभीम महाविद्यालय, बीड.
dr.gamohite@gmail.com
संपर्क : ९४२३१८७६३१, ७७७६०३२३२२

प्रामुख्याने ज्या ज्या क्षेत्रात अभिव्यक्तीसाठी भाषा वापरली जाते त्या सर्वच क्षेत्रात अनुवादाचे स्थान अत्यंत उपयुक्त आहे. भाषा आणि अनुवाद हे तसे अविभाज्य घटकच ठरतात. कारण अनुवादाची प्रक्रिया भाषेशिवाय शक्य नाही. आणि भाषा म्हणजे दुसरे काय तर आपल्या भावभावनांचा अनुवादच होय. तसे पाहता अनुवाद ही बहुआयामी प्रक्रिया आहे. ती एकाच वेळी भाषिक व सांस्कृतिक कृती असते. ती संस्कृती व भाषा जतन व सांठवण्यासाठी ही महत्त्वपूर्ण ठरते. अनुवादाची मूळ प्रेरणा माणसातील उत्सुकता आहे. माहिती मिळवणे आहे. त्यातून ज्ञानप्राप्ती होतेच पण सांस्कृतिक, सामाजिक जीवनाची राजकीय सतांची, मानवी प्रवृत्तींची ही माहिती मिळते. सामान्य माणसाला ती महत्वाची वाटते. आचार-विचार, रूढी, पद्धती, परंपरा या जीवनाशी निगडित गोष्टीतून जीवनमूल्यांची आणि नीतीमूल्यांची जाणीव होते कारण एका भाषेतून दुसऱ्या भाषेत भाषांतरित होताना तो ज्या ज्या संस्कृतीतून आलेला आहे, ती संस्कृती आपली संस्कृती विकसित करते. म्हणून आपण संस्कृतिक वहनाचे माध्यम म्हणून अनुवादाकडे पाहतो. ज्ञान, माहिती, जीवनपद्धती नव्या विचारधारा, कला क्षेत्रातले बदल, नवीन संकल्पना, संज्ञा, तत्त्वज्ञानाबरोबरच भाषा समृद्धी, शब्द, वाक्प्रचार या सर्वांचे आदान-प्रदान याद्वारे होत असते. किंवा अनुवाद ही कृती नसून प्रक्रिया आहे. एक तर अनुवाद हा अंतिम नसतो कारण सृजनात्मक लेखनाच्या अनुवादासाठी अधिक चांगली व्याप्ती शक्य असते. साहित्य हा एक प्रकारचा अनुवादच असतो. अनुवाद एक प्रकारे 'साहित्यच' असते अशी भूमिका बऱ्याच अशी मान्य झाली आहे. याच अनुषंगाने आपणास विवेचन करायचे आहे. एक तर मराठीतच नव्हे, तर भारतीय साहित्य परंपरेत भाषांतर/अनुवादाची त्याच्या स्वरूपाची सैद्धांतिक मांडणी फारशी गांभीर्यपूर्वक झाल्याचे दिसून येत नाही. काही प्रतिभावंतानी प्रसंगोपात्त अनुवादाबद्दल अंतर्दृष्टी दाखविणारी तात्त्विक विधाने केली असली तरी त्या विधानांना चिकित्सेचे पाठबळ नसल्याने ती सिद्धांताच्या पातळीवर मराठी भाषेत जाऊ शकली नाही. यापलिकडे आपल्याकडे फार तर 'भाषांतर व अनुवाद' यातील साम्यभेद स्पष्ट करण्यात आले आहेत. त्यातून फक्त संकल्पना स्पष्ट होण्यास सहाय्य होते.

भाषांतर व अनुवाद :-

एका भाषेत व्यक्त झालेले विचार दुसऱ्या भाषेत व्यक्त करण्याची प्रक्रिया म्हणजे भाषांतर, असे सर्वसामान्यपणे म्हटले जाते. 'भाषांतर' आणि 'अनुवाद' हे शब्द बहुतांशपणे समानार्थक पणे वापरण्यात येतात. तर अनेकदा अनुवादाला भाषांतराचा प्रकार मानण्यात येतो. इंग्रजी शब्द 'ट्रान्सलेशन' शब्दाची व्युत्पत्ती लॅटीन भाषेतून तर 'अनुवाद' शब्दाची संस्कृत मध्ये दिसून येते. याचा भेद स्पष्ट करतांना डॉ. सदा कऱ्हाडे म्हणतात, "भाषांतरात मूळ भाषेऐवजी अन्य भाषेच्या संरचनेला महत्त्व असते. आणि अनुवादात भाषेच्या संरचनेपेक्षा भाषेतून व्यक्त होणाऱ्या आशयाला महत्त्व असते." (भाषांतर, पृ.४) तर अनुवादाच्या संदर्भाने वसंत बापटार्य गत विचारात घेता येते ते म्हणतात. "अनुवाद म्हणजे अनुवादित कृतीचा किंवा तिच्या भाषेला केवळ गौरव उभारणे असे नव्हे, तो आपल्याही राष्ट्रीय समृद्धीत भर घालणारा, आपल्या भाषेची आणि साहित्याची क्षमता वाढवणारा आणि आपले मन अधिक संस्कारित करणारा असा एक महत्त्वाचा व्यापार आहे." (तौलनिक साहित्यशास्त्र, पृ.५१)

अनुवाद व भाषांतर या दोन संकल्पनांचा भेद स्पष्ट करण्यासाठी वरील दोन व्याख्या पुऱ्या आहेत. मात्र पुढील 'विवेचन' करित असतांना या दोन्हीतील परस्परसंबंधता लक्षात घेवूनच विवेचन करावे लागते.
मराठी भाषा व अनुवाद :

मराठी भाषेतील अनुवाद प्रक्रियेसाठी 'भाषा संपर्क' हा घटक प्राधान्याने कारणीभूत ठरला आहे. प्राचीन काळापासून मराठी भाषेचा इतर भाषेशी संपर्क आहे. अगदी आपल्याकडे रोमन संस्कृतीशी आपला कसा संबंध होता याची अनेक उदाहरणे इतिहासात गौरवाने दिली जातात. म्हणजे या निमित्ताने आपला विविध संस्कृतीशी संपर्क येत होता. व्यापार हे जरी प्रमुख उद्दिष्ट असले तरी संवादासाठी 'भाषा' हाच घटक व्यवहारात महत्त्वाचा होता व त्यातूनच अनुवादाची गरज निर्माण होते. अनुवादाची गरज, निकष काळाप्रमाणे बदलत जातात मात्र त्यासाठी 'भाषासंपर्क' घडणे हे महत्त्वपूर्ण असते. परंतु काही भाषांच्या बाबतीत भाषा संपर्काने अनुवाद होईलच असे म्हणता येत नाही. कारण आपल्याकडील 'संस्कृत' या भाषेचे उदाहरण आपणास घेता येईल. संस्कृत ही अनेक भाषेच्या संपर्कात आली तरी इतर भाषेतून तिच्यात काही अनुवाद झाले आहेत, असे दिसत नाही. अगदी गौतम बुद्धाने आपल्या धम्माचा प्रसार व्हावा, तो लोकांपर्यंत जावा म्हणून पालीमध्ये ग्रंथरचना केली, पण त्यानंतर दोनशे वर्षांनी जे बौद्ध पंडित होते, त्यांना संस्कृतमधून ग्रंथ रचना करावी लागली. परंतु कोणत्याही संस्कृत पंडिताने पालीतील ग्रंथ संस्कृतमध्ये अनुवाद केले नाहीत. असा अपवाद वगळता 'भाषा संपर्क' हा घटक मराठीसह अनेक भाषांच्या बाबतीत अनुवाद दृष्ट्या महत्त्वपूर्ण ठरला आहे. असे निश्चित म्हणता येते. यादृष्टीने विचार केला तर मराठीत प्रारंभी संस्कृत भाषेच्या संपर्कातूनच अनुवाद झाल्याचे दिसते.

मराठी भाषातील प्रारंभीचे अनुवाद कार्य :-

मराठीच्या प्रारंभकालापासून ते अठराव्या शतकाच्या सुरुवातीच्या कालखंडापर्यंत संस्कृत ग्रंथावरील टीकाग्रंथ प्राकृत/मराठी असे अधिक्याने निर्मिले गेले. मात्र त्याच्या उल्लेख आपण भाषांतरित वाङ्मय असा करित नाही. परंतु प्रारंभीचे भाष्य वाङ्मय हे अनुवादित वाङ्मयच आहे. गीता, भागवत, योगवासिष्ठ यावरील प्रारंभीचे संत कवींचे टीकाग्रंथ व रामायण-महाभारतावरील पंडिता कवींचे ग्रंथ हे भक्ती, अध्यात्म, संस्कृती दर्शन या अंगाने जरी प्रकट झाले असले तरी अनुवादाशी साधर्म्य पावणारेच होते. उदा. ज्ञानेश्वरी. म्हणून अनुवाद वाङ्मयाला प्रतिष्ठा प्रथमतः संत परंपरेनेच प्राप्त करून दिली. नामदेवांनी विविध भाषेतून रचना केली. संत ज्ञानेश्वरांनी संस्कृतला मराठीचा पर्याय दिला एवढेच नव्हे तर नामदेवांच्या शब्दांत 'छपत्र भाषांचा केलासे गौरव' असे प्रमाण सापडते, म्हणजेच दुर्लक्षित भाषांना प्रतिष्ठा प्राप्त करून देण्याचे काम ज्ञानेश्वर, नामदेव प्रभुतींनी केले. ज्ञानेश्वरीच्या माध्यमातून मराठी भाषा समृद्ध व संपन्न झाली ज्ञानेश्वरीने असंख्य नवे शब्द भाषेला दिले. परंपरेतल्या जून्या शब्दांना नवा अर्थ दिला. मध्ययुगीन काळातील विविध भाषिक रूप ज्ञानेश्वरांनी आत्मसात केली व त्यातून संस्कृतीचे प्रकटीकरण केले.

ज्ञानेश्वरीच्या अगोदर शके ९६१ च्या सुमारास श्रीपती भट्टानं 'ज्योतिष रत्नमाला' ही टीका लिहिली. मूळ संस्कृत ग्रंथ पुढे मराठीत रूपांतर केले. हा कदाचित पहिला अनुवादित भाष्य ग्रंथ असावा असे वाटते. या नंतरच एक स्वतंत्र भाष्य काव्याची परंपरा मराठीत विकसीत झाली असे दिसते. महानुभव, वारकरी-पंडिता कवींनी या परंपरेला पुढे गीता, रामायण, महाभारत या ग्रंथांच्या संदर्भात अधिकाधिक भाष्य अनुवाद मध्ययुगात झाले आहेत. पंडिता परंपरेत 'मोरोपंत' आणि 'वामन पंडित' यांनी मात्र सर्वाधिक योगदान अनुवाद विषयी कार्यास दिले आहे. मोरोपंताचा 'आर्यभारत' हा मूळ महाभारताचाच 'संक्षेपात्मक अनुवाद' असल्याचे मानण्यात येते.

वामन पंडितांची भाषांतरे संख्येने अधिक आहेत. समश्लोकी, अपरोक्षानुभूति, रुक्मिणीपत्रिका यासारखे त्यांची भाषांतरे अधिक लोकप्रिय ठरली होती. याच काळात विठ्ठल बीडकर (समजिरी, लहरी) सारखे असंख्य भाषांतरे त्यांनी केली. मुक्तेश्वर 'समओवी', मोरोपंत 'समआर्या-गीताआर्या', अंबर खानची 'समओवी' ही काही

स्वातंत्र्योत्तर काळात अनुवादाला थोडेफार पुरस्कार मिळू लागले, पण अनुवाद प्रक्रिया-फारच मंदावलेली दिसते. कवितेपेक्षा तुलनात्मक दृष्ट्या कथा कादंबऱ्या-नाटकांची भाषांतर अधिक सुसह्य आणि सार्थ असतात. तरीही ही स्थिती! हिंदीतही तुलनेनेच बरी अवस्था आहे असं म्हणता येईल. इंग्रजीत फारच दयनीय अवस्था आहे. इंग्रजी लिहिणाऱ्या भारतीय लेखकांना अन्य भारतीय भाषांत काय चाललेलं आहे, याचा फारसा गंध नसावा. ही आत्मकेंद्रितता विचारणीय आहे.” (देशीवाण पृ. ११)

या मताचा विचार करता आजच्या जागतिकीकरणाच्या युगातही यात फार फारक पडला असे दिसत नाही.

भारतीय भाषांतील मूळ 'संस्कृत' भाषेचा उहापोह वेगळ्या संदर्भाने वरील विवेनात केलाच आहे, म्हणून पुन्हा तो टाळून इतर भारतीय भाषेतून मराठीत झालेल्या अनुवाद कार्याचा जेव्हा विचार आपण करतो तेव्हा साधारणपणे बंगाली, हिंदी, गुजराती, कन्नड अशा काही निवडक भारतीय भाषातून मराठीत अनुवाद प्राधान्याने झालेले दिसतात. बाकी इतर भाषेच्या बाबतीत परिस्थिती जेमतेमच पाहावयास मिळते.

बंगाली आणि मराठी हा अनुबंध मात्र आपणास विशेषतः पहायला मिळतो.

टागोर, शरदचंद्र चॅटर्जी, विभुतीभूषण बंदोपाध्याय, सत्यजीत रॉय ते अलिकडच्या तस्लिमा नसरीन पर्यंत हा सेतू आपणास जोडता येतो. बंकीम चंद्र चॅटर्जीची 'आनंद मठ' कादंबरी, रविंद्रनाथ टागोरची 'गीतांजली' उत्पल दत्ता, बादल सस्कार इत्यादिचे नाटके, शरदचंद्राच्या 'आरक्षणीया', 'चरित्रहीन', 'देना- पावना', 'देवदास', 'गमेर सुमती', 'परिणिता', 'शेषप्रश्न' यासारख्या अभिजात कादंबऱ्यांची भाषांतरे मराठी भाषेला समृद्ध करणारी ठरली. मामा वरेस्कर, वि.सी. गुर्जर, शंकर बाळजी शास्त्री, पी.बी. कुलकर्णी, इत्यादिनी केलेले अनुवाद कार्य महत्त्वपूर्ण योगदान देणारे ठरले.

यानंतर सर्वाधिक अनुवाद हिंदीतून मराठीत झाले आहेत. हिंदी-मराठी नाते तर राष्ट्रभाषा आंदोलनामुळे अधिक जवळचे निर्माण झाले होते. त्यातून हिंदीतील उत्तम साहित्याचा मराठीत अनुवादाची मोठी परंपरा निर्माण झाली. फणीश्वरनाथ रेणू 'मैला आचल', श्रीलाल शर्मा 'सागरबारी', मोहन रकेश 'आचे अचरे' (नाटक), तुलसीदासाचे 'रामचरित मानस', हरिवंशराय 'नरसिंह रावणाय', जैनेंद्र कुमार यांच्या 'पक्ष', 'लामपत्र', भगवतीचरण वर्मा 'चित्रलेखा', विनोदकुमार शुक्ल 'नौकराचा सदस' संत मिराबाई व कबीराच्या काव्याचा अनुवाद यासारख्या अनेक हिंदीतील श्रेष्ठ दर्जाच्या कलाकृतींचा मराठीत अनुवाद झाल्याचे आपणास दिसते. श्री.ज. जोशी, विजय तेंडुलकर, रा.चि. श्रीखंडे, प्रज्ञानंद सरस्वती, पद्माकर जोशी, मंगेश पाडगांवकर ते चंद्रकांत बादिवडेकर, चंद्रकांत पाटील, सूर्यनारायण रणसुंभे, निशिकांत ठकार, प्रकाश भातंबेकर, यांच्यासह अनेकांचा नामोलेख या संदर्भाने करता येतो.

यासह कन्नड, उर्दू, गुजराती, पंजाबी, तेलगू, तामिळ यातील महत्त्वाच्या कलाकृतींचे अनुवाद ही मराठीत झाले आहेत. त्यांचा विस्तार भयापोटी आढावा घेणे टाळले असले तरी इतर भारतीय भाषेतून मराठीत अनुवादाची प्रक्रिया जितक्या गतिमान पणे होणे निकराचे होते तशी ती झाली नाही हे मात्र लक्षात घेतलेच पाहिजे. साहित्य अकादमी, नॅशनल बुक ट्रस्ट व काही प्रकाशन संस्था यासाठी सहेतुक प्रयत्न करतात मात्र तो यात पुरेसा ठरतोय असे नाही.

सद्य स्थितीतील परदेशी भाषांतील मराठी अनुवाद :

परदेशी भाषांमधून मराठीत अनुवादाचा विचार करता चिनी, फ्रेंच, जपानी याभाषेतून तुलनेने कमी व रशियन अधिक्याने इंग्रजीतूनच अनुवाद कार्य आपणास झाल्याचे दिसते. भारतावरची इंग्रजी सत्ता हे प्रामुख्याने याचे मूळ कारण आहे. इंग्रजी भाषेच्या संपर्कातून व इंग्रजी शिक्षणाच्या प्राप्तीमुळे पाश्चात्य देशातील विविध विचारसरणीचा परिणाम व प्रभाव आपल्याकडील नवशिक्षित वर्गावर झाला आणि त्यातून आपला वैचारिक वारसा सांगणाऱ्या, तत्त्वज्ञान मांडणाऱ्या तर कशी विशुद्ध कलावादी, साहित्यकृतींच्या अनुवादाला आपल्याकडे सुरुवात झाली. टॉलस्टॉय, प्लेटो, नित्शे, किर्केगार्ड, उनामुनो, युंग, फ्राईड यांचे तत्त्वज्ञान, सार्त्र, कॅफ्का, काम्यू, दोस्ताव्हस्की

सिमाने-द-बोव्हा यासारखे वैश्विक भान निर्माण करणारे लेखक, सांगणारे, याचो विचार, स्वीवाद, तत्त्वज्ञान, धर्म यासंबंधी मांडणी करणारे तत्त्वज्ञ त्यांचे विचार, आणि यापेक्षाही जास्त विचारप्रवाह, लोकप्रिय लेखक, यांच्या साख्यांची भाषांतरे मराठीत विपुल झाली. त्यांच्या प्रवाहात विचारप्रवाह, विचारप्रवाह, विषयीचे कुतूहल जीवनशैली-संस्कृती, नवी मूल्ये याविषयीचे आकर्षण यांचा आस्पाव येतो. अनुवादाची ही परंपरा मोठी आहे म्हणून प्रारंभी पासूनचे नामोलेख न करता पुढील काळात अनुवादाची परकीय भाषांमधून इंग्रजीत व इंग्रजीतून मराठीत होणाऱ्या अनुवादांचे स्वरूप समजून घेता येईल. परदेशी भाषांमधील साहित्य मराठीत पूर्वीपासून भाषांतरित होत आले आहे ते इंग्रजी भाषांतरित होऊन साहित्याचे जुदाहरण घ्यायचे, तर करंदीकरांनी केलेले ग्योथेच्या 'फाऊस्ट' या शोकाला नाटकात यापेक्षा (१९५५), किंवा त्यानंतर काही वर्षांनी सरदेशमुखांनी केलेली हेरमान हेसे या लेखकाच्या कथांची भाषांतर (१९५३ म. भाषांतर) किंवा अगदी नुकतेच (२००९) साली प्रसिद्ध झालेले जर्मन बेस्टसेलर कादंबरीचे भाषांतर यांनी इंग्रजी भाषांतरावरून केलेले 'रीडर' हे भाषांतर भा.रा. भागवतांनी १९५७ पासून पार १९८९ पर्यंत जर्मन भाषेतून पुस्तकांची रूपांतरे व भाषांतरे केली. स्वातंत्र्यपूर्व काळात जेव्हा इंग्रजी साहित्याची मराठीत भाषांतरे झाली तेव्हा ती विथील अभिजात कादंबरी, कथा किंवा नाटके यांची होती. म्हणजे त्याही वेळी ती सुमार अर्ध शतकापूर्वीची कृती होती. १९ व्या शतकातील रशियन साहित्याच्या सुवर्णकाळातील अनेक साहित्यकृती मराठीत आल्या आहेत. त्यातील काही थेट भाषांतरे आहेत हे विशेष पुश्किन, दस्तएवस्की, चेखव यांच्या अभिजात आणि उच्चगणना नाटकांची आणि कादंबऱ्यांची भाषांतरे/रूपांतरे जाणकार वाचकाला सुपरिचित आहेत. याशिवाय मोठी या जीवित काळातील लेखकांच्या साहित्याचे भाषांतर मराठीत होण्यामागे राजकीय आणि सामाजिक घटना आणि प्रभाव होत्या हे लक्षात येते. परदेशी भाषांमधील नेमके कोणते साहित्य मराठीत आले याबद्दल यांचा मध्य मितप्रवाह कायमच दिसतात. त्या त्या भाषांमधील उत्तमोत्तम साहित्य, अभिजात आणि विविध प्रकारचे लोकप्रिय साहित्य मराठीत आणायला हवे. असा एक मत आहे तर अलीकडे दुसऱ्या मरणाच्या नंतर घडलेले भाषांतरे सध्या तिथे (म्हणजे परदेशांत) वाचक काळखावाचतात तेव्हा मराठीत आणायला हवे आहे. जर्मन भाषांमधील साहित्यातील विचारप्रवाह, त्यातील सौंदर्यस्यद्धे, समकालीन संवेदना यात आजच्या मराठी वाचकांना रूपांतरित झाली पाहिजे हा या प्रवाहाच्या मागील हेतू आहे.

अभिजात परकीय साहित्याचे वाचक तसेच भाषांतरकार आजही बरेच सापडतात. दस्तएवस्कीचे साहित्य, त्यातील आशयघनता, दस्तएवस्कीची मानवी आयुष्याविषयी असलेली विलक्षण प्रत्यक्षगामी भावना, त्यांच्या वाट्याला आलेले विदारक अनुभव या गोष्टी भाषांतरकाराला आवाहन करताना दिसतात. अतिशय भाषांतरित आणि अनिल आंबीकर यांची अलीकडे प्रसिद्ध झालेली दस्तएवस्कीच्या कथांची भाषांतरे त्याचे ज्योतिष आहे. अतिशय अभिजात साहित्याच्या थेट भाषांतरात 'मादाम बोवारी' या गुस्ताव फ्लोबेच्या गाजलेल्या कादंबरीचे भाषांतरही त्यांनी केले आहे. जयंत धुपकर यांनी केले आहे. 'बोजूर त्रिस्टेस' ह्या फ्रान्स्वाज सांगाच्या कादंबरीचे भाषांतरही त्यांनी केले आहे. अलिकडच्या काळात फ्रेंच भाषेतून वा.द. दिवेकर यांनी इ.स. २००० साली जो-पोल सार्त्र या अतिशयारी तत्त्ववेत्त्याचे 'ले मो' हे आत्मचरित्र 'शब्द' या नावाने मराठीत आणले आहे. चेतना सरदेशमुखा यांनी भाषांतरित केलेल्या 'तोतोचान' या जापानी कादंबरीचे नावही अनेकांना आठवत असेल. प्रस्थापित शिक्षणपद्धतीवर टीका आणि त्यात बदल घडवून आणण्याविषयी वाटणारी कळकळ या सगळ्यांना जवळच्या वाटणाऱ्या विनोदभाषणे हे पुस्तक मराठीतही गाजले. मराठीत आज काही प्रकाशनसंस्थांनी अमेरिका, इंग्लंड अशा देशांनी आणतात गाजत आसलेली सर्वाधिक खपाची लोकप्रिय पुस्तके मराठीत आणण्याचा धडाका लावला आहे. त्यातील बहुसंख्या पुस्तके साहित्येतर असली तरी त्यातील ललित साहित्यकृतीही लोकप्रिय, रंजक म्हणून गाजलेल्या आसात. कसब्याकथा, तारे पान आणि विज्ञान यांच्या करामतींवर आधारित कथा-कादंबऱ्या अशी काही भाषांतरे रचतात आणतात.

जपानी भाषेतील कथाकार शिनिची होशी यांच्या लघुकथांचे 'बोककोचान' हे पुस्तक निरीम बेडेकर यांनी जपानीतून उत्तमपणे मराठीत आणले आहे. मूळ जर्मन भाषेतील एव्हा हेलेर या लेखिकेची एक कादंबरी 'दुसऱ्या जोडीदाराच्या शोधात' या शीर्षकाने जर्मन भाषेतून थेट मराठीत जर्मन भाषेचे प्राध्यापक कै. विद्यासागर महाजन (पुश्किनपासून चेखवपर्यंत) या संपादीत ग्रंथाद्वारे आल्या आहेत. रशियन साहित्याचे अनुवाद आपल्याकडे नवीन नाहीत. परंतु रशियन भाषेतून थेट मराठीत अनुवाद करण्याचे श्रेय अनुवादक अनघा भट यांना द्यायला हवे. अलिकडच्या काळात करुणा गोखले, मुग्धा कर्णिक इत्यादींचे अनुवाद विशेषतः चर्चिते गेले आहेत.

मराठी भाषेतील अनुवादाच्या संदर्भात या धावत्या विवेचनानंतर काही निष्कर्ष हाती-येतात ते १. अनुवादित साहित्याच्या क्षेत्रात नेमकेपणाने अमुक ग्रंथच मराठी भाषेत अनुवादित झाली आहेत असे म्हणता येत नाही. कारण विशिष्ट भाषिक कलाकृतींचा अनुवाद करण्यामागे निरनिराळे हेतू, प्रेरणा, विचारसरणी व अनुवादक आणि प्रकाशक यांची व्यक्तिगत हितसंबंध असे अनेक घटक अनुवादकार्याच्या संदर्भात प्रत्येक कालखंडात दिसून येतात.

२. मराठीत भाषांतरित साहित्यकृती मागे सामाजिक, राजकीय कारणे आणि प्रेरणा अधिक्याने जाणवतात. प्राधान्याने मराठीत अभिजात, लोकप्रिय, वैचारीक नाते सांगणाऱ्या साहित्याचा इतर भाषांतून अधिक अनुवाद झाला आहे तरी या पलिकडील इतर भाषेतील मोठे साहित्य 'अवकाश' आपल्या दृष्टीने दुर्लक्षितच आहे. आंतरसांस्कृतिक समज वाढविण्याच्या दृष्टीने मराठी भाषेत पोषक वातावरण नाही म्हणून आपली अनुवाद प्रक्रिया मर्यादित स्वरूपात दिसते.

३. भारत देश हा बहुविध भाषा पोट्यात सामावणारा देश आहे मात्र भारतीय पातळीवर या सर्वच भाषेत अनुवादरूपी देवघेव विपूल स्वरूपात होताना दिसत नाही. मराठीत येणारे साहित्य हे हिंदीतून येण्याचे प्रमाण अधिक आहे त्याप्रमाणे आपल्याकडे इतर प्रादेशिक भाषेतून हिंदीत आणि हिंदीतून मराठीत येण्याचा प्रघात रूढ झाला आहे तो ही मास्कच आहे. हीच बाब परकीय भाषेच्या संदर्भात ही जाणवते इतर परकीय भाषेतून ते साहित्य प्रथम इंग्रजीत येते आणि इंग्रजीतून कालांतराने मराठीत येते. म्हणजे 'अनुवादाचा अनुवाद' हा प्रकार आपल्याकडे सरासरीपणे चालतो. हे लक्षण ही भाषा, संस्कृती व अनुवाद दृष्ट्या ही उपयुक्त नाही.

४. मराठी भाषेत येणाऱ्या अनुवादित साहित्याची तुलनेत संख्या अधिक आहे मात्र मराठीतून इतर भाषेत अनुवादित होण्याचे प्रमाण तसे अत्यल्पच म्हणावे लागते. जागतिक दर्जाचा तुकारामांसारख्या कवी स्वातंत्र्यानंतर इंग्रजीत गेला (दि.पु.चित्रे, नेमाडेनी केलेले भाषांतरे) तर इतर लेखक, कवींचे काय? दलित साहित्यातील काही कलाकृती जागतिक पातळीवर अनुवादाच्या माध्यमातून विविध भाषेत पोहचविणे गरजेचे होते. मात्र इथेही निराशाच पदरी पडते.

५. जागतिकीकरण, उदारीकरणाच्या काळात नवी बाजार व्यवस्था आकाराला आली त्यातून भाषिक आदान प्रदान ही काळाची गरज बनली. 'व्यवहार्यता' या निकषांवर मराठीसह इतर भाषेतून यातून अनुवादाची लाट आली मात्र यात लोकप्रिय, रहस्यमय, गुढतावादी व इतर बुकस्टॉलवर खपणारी पुस्तके, चरित्रे, साहसकथा यांचा अनुवाद अधिक दिसतो. सांस्कृतिक वैभव समृद्ध करण्याच्या दृष्टीने होणाऱ्या अनुवादाच्या बाबतीत मात्र या कालखंडातही निराशाच जाणवते.

एकुणच असे म्हणता येईल की, मराठीत भाषांतर विचार ही फार रुजला नाही किंवा त्याला तशी पूर्वापेक्षा नाही. सिद्धांताच्या पातळीवर त्यांची मांडणी साकल्याने झाली नाही. वि.का. राजवाडे, श्री.म. माटे विपळुणकर, केतकर, नेमाडे यांच्या सारख्या काही अभ्यासकांनी याविषयी जाणीवपूर्वक लेखन केले आहे. त्यापलिकडे काही हाती लागत नाही, त्यामुळे 'अनुवाद' स्वतंत्र अभ्यास शाखा म्हणून विद्यापीठ पातळीवर पुढे आली नाही. त्यामुळे अनुवाद संस्कृती विषयी पोषक वातावरण आपल्याकडे निर्माण झाले नाही.

वि.का. राजवार्डेचे 'भाषांतर' मासिक, साने गुरुजींचे आंतरभाषीच्या भाषायातूनच अनुवाद विषयक केलेले कार्य. 'केल्याने भाषांतर' नावाचे त्रैमासिक, अनुवाद सुविधा केंद्राच्या माध्यमातून येणारे 'नायमावशी', विद्यापीठ अनुदान आयोग पुरस्कृत विविध अनुवाद विषयक चर्चासत्रे यापुढील मराठी भाषेत अनुवाद विषयक सहेतुकपणे कार्य केलेले उदाहरण अपवादाने सापडतात. याविषयीची उदाहरिताना सर्व माताम्यपणे आपल्याकडे अधिक जाणवते. अनुवाद विषयक जागरूकता, सजगता नव्या काळात अधिक मितांतर कार्य आणि भाषा, साहित्य, संस्कृतीच्या पातळीवरील देवाण घेवाण अधिक व्यापक व्हावी असे वाटते. मराठी भाषाभाषी विद्यापीठातील व महाविद्यालयातील भाषा विभागांनी आंतरभाषीय दृष्टिकोन विकसित करून अनुवाद विषयक कार्य गतीमान करावे तेंव्हा अनुवादा विषयीचे आशादायी वातावरण मराठी भाषेच्या संदर्भात निर्माण होईल असे वाटते.

संदर्भ :-

- 1) सदा कऱ्हाडे, 'भाषांतर' लोकवाङ्मय गृह, मुंबई, आवृत्ती १९८२.
- 2) वसंत बापट 'तौलनिक साहित्याभ्यास' मौज प्रकाशन गृह मुंबई, आवृत्ती १९८३.
- 3) तुपे केशव, 'अनुवादमीमांसा', साक्षात प्रकाशन, औ. वाद आवृत्ती २०१२.
- 4) काळे कल्याण, सोमण अंजली 'भाषांतरमीमांसा', प्रतिमा प्रकाशन, पुणे, १९८५.
- 5) लिंबाळे शरणकुमार, भास्तीय 'दलित साहित्य', साहित्य अकादेमी, दिल्ली - २०१३.
- 6) बादिवडेकर चंद्रकांत, 'देशीवाण', अक्षरप्रकाशन, मार्च २००२.
- 7) संवादिनी, आनुवाद विशेषांक, राष्ट्रीय चर्चासत्र, बलभीम महाविद्यालय, बीड, २००५.

